

PREVOĐENJE HUTBE NA BOSANSKI JEZIK U SOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI OD 1958. DO 1963. GODINE

Adis SULTANOVIĆ
Medžlis Islamske zajednice Sarajevo
sultanadis@gmail.com

SAŽETAK: U uvodnom dijelu rada govori se o osnovnim aspektima hutbe, kao i o društveno-političkim prilikama u socijalističkoj Bosni i Hercegovini poslije 1945. godine, zbog kojih se Islamska zajednica našla pred ozbiljnim izazovima koji su utjecali na njenu organizaciju i njen rad. Autor u radu prezentira kraći povijesni presjek institucije hutbe u Bosni i Hercegovini od 15. do 20. stoljeća. U nastavku su prezentirani stavovi i argumenti kod dijela bošnjačke uleme u prvoj polovini 20. stoljeća, pa i kasnije, o potrebi reorganizacije hutbe na području Bosne i Hercegovine. Poseban fokus interesovanja u radu autor stavlja na pitanje prevođenja hutbe s arapskog ili turskog jezika na bosanski jezik krajem 1950-ih, kao i na provođenje "Odluke" (fetve) Islamske zajednice o prevođenju hutbe u bosanskohercegovačkim džematima u periodu od 1958. do 1963. godine.

Ključne riječi: Islamska zajednica u BiH, komunizam, džemat, hutba, imam i hatib

1. Uvod

Hutba je sedmično obraćanje imama (hatiba) džematlijama prilikom džuma-namaza i dva puta za bajram-namaze, koje datira još od Muhammeda a.s., koji je u svojstvu hatiba saopćavao istine i načela vjere, pozivajući ljude slijedenju vjere i vjerskih propisa. Da je hutba tradicionalna forma islamskog odgojno-obrazovnog djelovanja (Hodžić, 2000), potvrđuje i činjenica da su hatibi stoljećima, putem hutbi od petka do petka, zajednicu vjernika usmjeravali ka odgovornom odnosu prema Allahu, dž.š., sebi, svojoj okolini i Zajednici. (Abdibegović, 2017)

U Bosni i Hercegovini se stoljećima njegovala, čuvala i prakticirala forma hutbe i vaza kao najrasprostranjenija i legitimna forma vjersko-prosvjetnog rada. Kao takva, hutba je predstavljala prerogativu imama koju je, poslije osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, potvrđivao reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (IZ u BiH) svojom muraselom. To je u vjerskoj praksi značilo da je kazivanje na hutbi predstavljalo istovremeno govoriti jezikom i argumentima vjere uz poznavanje,

¹ Za razumijevanje pitanja prevođenja hutbe u BiH, značajno je napomenuti da je jedan od uvjeta za ispravnost hutbe

poštivanje i zastupanje zvaničnog stava organa i autoriteta Zajednice.

Govoreći o jeziku hutbe na području Bosne i Hercegovine, potrebno je znati da se hutba stoljećima saopćavala na arapskom ili turskom jeziku¹ i to sve do kraja pedesetih godina 20. stoljeća (Cerić, 2002), kada je Islamska zajednica u BiH započela proces reorganizacije hutbe, tj. da se hutba saopćava na narodnom (bosanskom) jeziku. U nastojanju da bolje razumijemo kontekst ovog procesa, umjesno je pojasniti da je od

taj da se hutba kazuje na arapskom, ili bilo kojem jeziku koji razumiju klanjači (džematlije). (Sušić, 2005)

1945. godine vlast u socijalističkoj Jugoslaviji u kojoj je Bosna i Hercegovina (dalje: BiH) činila jednu od federalnih jedinica, preuzela Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), koja je etablirala radikalno sekularno ustrojstvo društva, odvojivši pri tome državu od vjere i proglašivši vjeru privatnom stvari svakog pojedinca u društvu. Pored toga, komunistička vlast u državi osporila je Bošnjacima pravo na naciju, jezik i dr. Tek će krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina u BiH nastupiti period afirmacije i oblikovanja nacionalnog identiteta Bošnjaka pod imenom Muslimani. (Sarač-Rujanac, 2012) Uz to, vlast je planski slabila ekonomsku bazu Islamske zajednice, kroz oduzimanje imovine različitim mjerama agrarne reforme, nacionalizacije i eksproprijacije (Karčić, 1991), što je 1959. godine dovelo do ukidanja Vakufske direkcije.² (Durmisević, 2011:22)

Nagomilane ratne štete drastično će se odraziti i na ukupnu organizaciju i djelovanje IZ u BiH. Prema prvim podacima o stanju objekata Islamske zajednice poslije Drugog svjetskog rata iz 1946. godine, “preko 412 je različitih vrsta objekata Islamske zajednice koji su stradali u većoj ili manjoj mjeri tokom rata. Od tog broja objekata, 257 je otpadalo na džamije i mektebe.” (Bećirović, 2012:242) Takvo stanje je predstavljalo ozbiljan problem za organizaciju Islamske zajednice i vjerskog života, posebno za obavljanje džuma-namaza i hutbe na terenu.

Ratne posljedice nisu mimoišle ni vjerske službenike IZ u BiH, posebno džematske i džamijske imame i mualime, koji su na lokalnom nivou, u džematima, bili zaduženi za vjerski život. “Prema nepotpunim podacima Ulema-medžlisa u Sarajevu, ukupno je od 6. aprila 1941. do 31. avgusta 1946. godine na području

² Vidi više u: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, kut. 8, Komisija za vjerska pitanja NRBiH (dalje: KVPBiH), Zapisnik sa sednice Savezne komisije za verska pitanja, 23.04.1959, br. 203/59, 24.

Bosne i Hercegovine ubijeno, umrlo i nestalo 289 službenika Islamske zajednice, dok je službu iz različitih razloga napustilo 97 službenika.” (Bećirović, 2012:115-117) Uprkos činjenici da ih je veliki broj stradao, organi vlasti su poslije rata vjerske službenike IZ, a posebno džematske, džamijske, mahalske imame i mualime koji su ostali vjerni vjerskoj službi, tretirali kao “protivnike izgradnje socijalističkih društvenih odnosa”. (Filandra, 1998:210) Oni su od Uprave državne bezbjednosti (UDBA) i organa unutrašnjih poslova zastrašivani, hapšeni i suđeni na višegodišnje robije uz gubljenje građanskih prava, ili pak na smrt, pod optužbom za kolaboraciju s neprijateljima u toku rata, ili za oportunistički stav prema komunističkoj vlasti. (Sarač-Rujanac, 2012:37) Takav odnos vlasti je imao za posljedicu da su džemati ostajali bez svojih vjerskih autoriteta i organizovanog vjerskog života (dnevni namazi, džuma-namaz, džezaza-namaz, vjerska obuka za djecu i dr.).

2. Kraći povijesni presjek imamsko-hutibske službe u BiH od 15. do 20. stoljeća

Proces uspostave osmanske vlasti u BiH (15. i 16. st.) pratilo je uspostavljanje imamske službe u osvojenim tvrđavama. Obaveze ustanovljene za pojedina mjesta zahtijevale su različite profile službenika u tvrđavama, koje se po obavezama i vrsti angažiranosti mogu podijeliti u dvije kategorije. Prvi profil službenika bio je imam, čiji angažman je podrazumijevao predvođenje vjernika prilikom obavljanja pet dnevnih namaza, ali i drugih potreba koje se ukažu. Drugi profil službenika bio je imam i hatib, ukoliko je obavljao i hatibsku dužnost. Međutim, malo je poznatih slučajeva, kako to napominje Husić, da su u tvrđavama djelovali imami koji su ujedno obnašali i hatibsku dužnost, kao što je to bio slučaj u Travniku i Banjoj Luci početkom druge polovine 16. stoljeća. (Husić, 2000)

Za vrijeme osmanske vlasti na području Bosne i Hercegovine funkcionisala je i civilna imamska služba, gdje je najveći broj imama bio vezan za određene vakufe, budući da je razvoj urbanih sredina na području Bosne i Hercegovine po pravilu pratila izgradnja džamije, mesdžida i mekteba. Na osnovu sačuvanih vakufnama poslije 15. stoljeća, primjetno je da je imam u džematu pored osnovnog zaduženja, tj. obavljanja pet dnevnih namaza, imao i dodatna zaduženja, kao što je služba hatiba. (Gazić, 1985) Dakle, povijesna je činjenica da su se vjerskoprosvjerni rad i obrazovni procesi u džamijama odvijali kroz nekoliko različitih oblika. Hutba je tu imala veoma važno mjesto (Šljivo, 2017), jer je predstavljala medij educiranja i političkog utjecaja, putem kojeg se oblikovalo javno mnijenje, i smatralo se “da predstavljaju autentično tumačenje vjere i vjerskih propisa i zvanični stav centralne osmanske vlasti i lokalne uprave.” (Bušatlić, 2007:26)

Nakon osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, društveni položaj imama definiran je na različite načine, shodno različitim državno-pravnim okvirima kroz koje je prolazila Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Dolaskom Austro-Ugarske carevine u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine, ulema gubi ulogu i značaj koji je nekada imala u državi i suočava se s novim, do tada nepoznatim pitanjima i problemima. (Karić: 2018) Ipak, u novim društveno-političkim prilikama “imami i hatibi nastavljaju svoje tradicionalno definisane dužnosti, predvođenje namaza, a obično su služili i kao muallimi (vjerski učitelji) i držali hutbe petkom. Svi oni morali su imati šerijatsku autorizaciju u obliku dekreta, kao uvjet za obavljanje ovih funkcija.” (Karčić, 2004:125)

3. Hutba kroz prizmu kritičke misli bošnjačke uleme u prvoj polovici 20. stoljeća

U periodu između dva svjetska rata, u Bosni i Hercegovini se javljaju kritički stavovi i mišljenja kod dijela

bošnjačke uleme³ o mnogim pitanjima i temama, a jedno od njih je svakako i hutba. Ulema počinje javno kritički pisati o sadržaju hutbi koje se kazuju džematlijama u džamijama, o potrebi njene reorganizacije i prilagođavanju vremenu. Bez pretenzija da u ovom radu obuhvatimo sve stavove tadašnje uleme po pitanju reorganizacije hutbe, te uvažavajući obimnost problematike, izdvojili smo stavove trojice velikih alima iz tog perioda. Prvi je reisu-l-ulema Džemaludin Čaušević koji je tridesetih godina 20. stoljeća isticao značaj hutbe, naglašavajući poseban značaj hutbe koja se saopćava jezikom koji auditorij razumije. U ramazanskoj poruci koju je uputio uoči ramazana 1352. godine po Hidžri (15.12.1933.), primjetna je reformatorska pronicljivost reisa Čauševića po ovom pitanju:

(...) Daj, Bože da imadnemo takovih hatiba, koji će biti u stanju tumačiti sa minbera pojedine ajete Kur'ana u materinskom jeziku svojih slušatelja. Daj, Bože, da to sve bude, pa da ne spavaju seljaci (na hutbama petkom, jer ne razumiju vaz na arapskom ili turskom jeziku)... Mi živimo jednom takovom vremenu da smo prisiljeni da i sa hutbama (na bosanskom) otvaramo oči i budimo vjerske osjećaje kod muslimana. Hutbe su zato i uspostavljene.

(Karić i Demirović, 2002:35)

Tumačeći navedene riječi, Enes Karić napominje da je u to vrijeme Džemaludin Čaušević započeo rad na svom vlastitom prevođenju Kur'ana i da je time htio poručiti muslimanima svoga vremena: "O moji bosanski muslimani, ako je poruku Kur'ana dopušteno prevesti u bosanski, zašto onda ne bi bilo dopušteno isto učiniti i sa samom hutbom petkom?!" (Karić i Demirović, 2002:35). Dakle, povijesna je činjenica da je reisu-l-ulema Čaušević hutbe držao na

bosanskom jeziku i pozivao druge da to čine, jer je prevladavala opravdana potreba za time.⁴

Po pitanju hutbe još je jedan bošnjački alim ostavio veliki trag i doprinos. Riječ je o Mehmed-ef. Handžiću, koji je napisao vrijedan analitički rad "O hutbi", u kojem posebno detektuje problem nepripremljenih i improviziranih hutbi, "iako je zadaća hutbe", kako kaže, "da se prisutni muslimani poučavaju u vjeri". On posebno ističe negativnu pojavu "kako je mnogim hatibima jedina zadaća da nagovijeste koji je mjesec došao i koji su fadileti nekih mjeseci". Handžić je ponudio rješenje po pitanju kvalitete hutbe, kazavši da su najbolje hutbe one, "koje odgovaraju mjestu, vremenu i prilikama". U svome radu kao najznačajniju promjenu koja se tiče hutbe ističe "da poruka i savjet u hutbi trebaju biti na jeziku džemata koji sluša hutbu, što se", kako kaže, "slaže sa vjerskim argumentima i sa mišljenjem većine fakih i islamskih učenjaka." Handžić je na kraju svoga rada ponudio i tri primjera hutbe, u namjeri da pokaže kako bi prava hutba trebala izgledati: "Dobročinstvo prema roditeljima", "Sloga i bratstvo" i "Dužnosti muslimana prema muslimanu". (Handžić, 1936:65, 70-71)

Još jedan bošnjački alim koji je 1942. godine pisao o hutbi, zagovaravši reorganizaciju hutbe i njeno prevođenje na bosanski jezik, bio je h. Muhamed ef. Pandža, argumentiravši svoje stavove na sljedeći način:

Ako se hutba u cijelosti uči na arapskom jeziku, od onog dijela hutbe koji sadrži vjerske pouke, muslimani koji ne znaju arapskog jezika ne mogu se koristiti i tako ne mogu zadovoljiti svoju potrebu za vjerskim poukama. Nastojeci da se zadovolji cilju hutbe, da vjerske pouke koje se u hutbi daju, budu shvatljive džematu koji prisustvuje njenom učenju, a da se opet u cijelosti ukaže puna pažnja utvrđenom i propisanom

u najširem smislu te riječi." Ahmed, Mehmedović (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 17.

⁴ Mahmud Traljić navodi da je prvi

načinu učenja hutbe, ukazuje se potreba da se na arapskom kao vjerskom jeziku uče glavni dijelovi hutbe kao 'zikrullah', salat i selam, a dio hutbe koji sadrži vjerske pouke da se govori na našem narodnom jeziku nakon što se na arapskom jeziku prouče kur'anski i hadiski citati.

(Pandža, 1942:3)

Dakle, kada govori o hutbi i njenom značaju za džemat (džematlije), Pandža posebno ističe važnost dijela hutbe koji sadrži vjerske pouke, naglašavajući potrebu da bude na jeziku kojeg razumiju prisutni džematlije. Na koncu svoga rada Pandža napominje da je u namjeri da se mnogim hatibima olakša pripremanje hutbi na narodnom jeziku, pristupio izradi zbirke hutbi i to sa sljedećim temama: "Hidžretska Nova Godina" (Muharremaska hutba), "Zahvalnost na darovanim blagodatima", "Temelji islama" i dr. (Pandža, 1942:11-18)

Stavovi Čauševića, Handžića i Pandže svjedoče o tome da je postojala jedna snažna struja među bošnjačkom ulemom u prvoj polovici 20. stoljeća, koja se zalagala za antiformalistički i antidogmatski pristup vjeri i vjerskom životu. Uprkos svemu tome, mnogi hatibi su i dalje nastavili praksu da hutbu saopćavaju na arapskom ili turskom jeziku, koji je velikoj većini slušatelja (džematlija) bio nepoznat. Jedan od razloga zašto je to tako bilo, jeste vjerske i kulturološke naravi, budući da je u društvu bilo uvriježeno mišljenje da je prevođenje hutbe, kao i Kur'ana, nemoguće, odnosno da predstavlja bogohuljenje u domenu vjere i njenih propisa.

4. Pitanje reorganizacija hutbe u BiH poslije Drugog svjetskog rata

Hutba na jeziku kojeg većina ne razumije vremenom će se negativno odraziti na muslimane Bosne i

koji je počeo prevoditi hutbe na bosanski jezik u ovom periodu u Sarajevu bio Mehmed ef. Potogija i to kao hatib Čekrekči Muslihudin džamije, 1934. godine. (Traljić, 1998)

³ Pojam *ulema* (ar. *'ulemā*) množina je od riječi *alim* (ar. *'ālim*) – "onaj koji posjeduje znanje, učenost, naobrazbu, sposobnost u rješavanju vjerskih, posebno pravnih pitanja, islamski učenjak

Hercegovine najviše po pitanju razumijevanja vjere, procesa u društvu, a posebno na lokalnom nivou, u džematima. Toga su bili svjesni i džematski imami poslije Drugog svjetskog rata, koji su tražili da se hutba reorganizira, posebno u segmentu tematike i jezika na kojem se saopćava prisutnima u džamiji. Primjera radi, na godišnjoj skupštini Udruženja ilmijije NRBiH, održanoj 1952. godine, jedan od delegata koji se u diskusiji kritički osvrnuo na stanje (kvalitet) hutbi u bosanskohercegovačkim džamijama, bio je Ibrahim ef. Begić, džematski imam iz Koraja (Lopare). On je tom prilikom ukazao na složenost problematike u vezi s hutbom, kazavši: “Naše hutbe se bave samo zikrom, umjesto da se govori o obavezama muslimana da pravilno obrađuju zemlju, unapređuju voćarstvo, stočarstvo, o berbi i žetvi i drugo. Baviti se samo zikrom značilo bi da islam ne vodi računa o životu.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1952:371) Interesantno je primijetiti da imam Begić u svojoj kritici ne isključuje onaj svijet (ahiret), nauštrb ovog svijeta (dunjaluka). Treba kazati i to da je Begić svoj stav iznio 1952. godine, kada je u državi vladala nestašica osnovnih namirnica. To nas dovodi do zaključka da je u postratnim godinama primjetno zalaganje imama za koncepcijom hutbe na osnovu lokalnih potreba i događaja, što je u praksi značilo da se hutba aktuelizira, odnosno kontekstualizira na najbolji i najkorisniji mogući način, zarad napretka džemata.

Poseban doprinos reorganizaciji hutbe u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 20. stoljeća dao je još jedan veliki bosanski alim, Husein Đozo, koji je kazao da je vremenom zbog opće zaostalosti muslimana u Bosni i Hercegovini džuma i hutba bila “lišna svoje prave funkcije, i samo su se formalno obavljali”, što je u konačnici ostavilo, kako kaže, “negativne posljedice na vjerski život”. Dotadašnje hutbe su, prema Đozi, “bile obični stereotipni tekstovi, koji se sastoje od nabiranja imena i titula i koji se ponavljaju i čitaju čitav niz stoljeća u džamijama.” Đozo je instituciju hutbe

redefinirao kao “mjesnu konferenciju”, ili “mjesni sedmični parlament” koji je trebao poslužiti “u pronalaženju praktičnih rješenja problematike svoga područja.” Uz to, Đozo je tadašnjem imamu odredio ulogu, “najistaknutije osobe džemata”, oslovljavajući ga još kao “mjesni vođa”. Imam u džematu je, prema Đozinom shvatanju, trebao putem džumanske hutbe obuhvatiti i tretirati situaciju svoga područja i uopće aktuelne probleme cjelokupne Zajednice. (Đozo, 1960) Detaljnijom analizom onoga što je napisao i objavio o temi hutbe početkom 1960-ih, kod Đoze primjećujemo reformatorski duh koji se ogleda u tome da se od bosanskohercegovačke uleme traži reorganizacija hutbe, odnosno njena kontekstualizacija, kao nasušna potreba muslimana u tom vremenu. U tome će mu krajem 1950-ih konkretnu podršku dati novoizabrani reisu-l-ulema, Sulejman ef. Kemura.

5. Prevođenje hutbe na bosanski jezik u socijalističkoj BiH od 1958. godine

Kako bismo bolje razumjeli pitanje kako je došlo do prevođenja (poruke) hutbe na narodni jezik (bosanski jezik), neophodno je prvo objasniti da period od 1953. do 1971. godine u socijalističkoj Bosni i Hercegovini karakterizira postepeno popuštanje čvrstih stega nad vjerskim zajednicama. Međutim, mnoge represivne mjere vlasti prema vjerskim zajednicama i njihovim službenicima ostale su i dalje na snazi, ali uvjetno rečeno, u blažem obliku.

Dolaskom Sulejman ef. Kemure na poziciju novog reisu-l-uleme u FNRJ 1957. godine, pitanje prevođenja hutbe s arapskog na bosanski jezik dobilo je na značaju. Naime, Vrhovno islamsko starješinstvo (VIS) 3. novembra 1958. godine donijelo je “Odluku (fetvu) o obaveznosti održavanja vaza u hutbama na narodnom jeziku”, br. 2719/58, u kojoj se na samom početku objašnjava “da mnogi hatibi cijelu hutbu kazuju na arapskom jeziku, a džemat od takve hutbe nema koristi”. U nastavku

se apostrofira teško stanje na terenu kada je riječ o kvaliteti hutbi, uz generalizirajuću ocjenu da su hutbe “bez svrhe”, budući da se u njima pretežno govori “o hidžretskim mjesecima i njihovoj vrijednosti”. Tako se u nastavku predmetne “Odluke” odlučno poziva na potrebu njihovog mijenjanja i prilagođavanja “našim prilikama”. Ta promjena je u praksi značila “da se u hutbi zahvala Bogu, dž.š., salavat na Muhammeda, a.s., i dova, uče na arapskom jeziku. Dio hutbe koji se odnosio na savjet i pouku (vaz), morao je biti na narodnom jeziku.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1958:567) U nastavku predmetne “Odluke”, hatibima se skreće pažnja “da hutbe ne trebaju biti duge i opširne, nego sadržajne i sa aktuelnim temama. Najmanji dio treba da bude na arapskom, a najduži na narodnom jeziku.” Još jedna korisna instrukcija hatibima bila je da se dio hutbe koji se odnosi na savjet, “može napisati i pročitati, jer to nije sramota.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1958:567) Hatibima se također dalo na znanje da je u *Glasniku VIS*-a štampan priličan broj hutbi, koje su mogli koristiti pri sastavljanju hutbi. Na osnovu uvida u nekoliko izdanja *Glasnika IVZ u FNRJ* iz 1958. godine, evidentno je da su teme hutbi bile raznovrsne: Nurkić Mustafa – “O savremenosti Islama”, Ibrahim Begović – “O Kur’anu”, Hasan Eminović – “Vraćanje” i dr. (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1958:179, 181, 259) Na kraju predmetne “Odluke”, nalazi se upozorenje svim imamima – hatibima, da “nepridržavanje u cijelosti propisa ove Odluke povlači disciplinsku odgovornost, pa i razrješenje dužnosti vjerskih službenika – hatiba”. (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1958:568)

5.1. Provođenje Odluke o prevođenju hutbe u BiH od 1958. do 1963. godine

“Odluka o obaveznosti održavanja savjeta i vaza u hutbama na narodnom jeziku”, stupila je na snagu 1. januara 1959. godine. U početnoj fazi provođenja ove odluke na terenu, reisu-l-ulema Kemura i vjersko-prosvjetni referent VIS-a, Đozo,

često su petkom obilazili džamije, naročito u Sarajevu i njegovoj okolini, pa i daljim mjestima radi upoznavanja s radom imama – hatiba. U svome prisjećanju na ove aktivnosti, Đozo je kazao da su nakon klanjanja džuma-namazava davali ocjene, kao i konkretne upute i pouke za nadopunu i poboljšanje kvaliteta hutbi. (Đozo, 1971) Prvi koji je u Sarajevu počeo prevoditi hutbe bio je hafiz Ibrahim ef. Trebinjac, u Buzadži hadži Hasanovoj džamiji u Logavinoj ulici. (Traljić, 1998) Među onima koji su svoje hutbe kazivali “na maternjem jeziku” bio je i hafiz Ćamil ef. Silajdžić, “pridruživši se onim hatibima koji su se prilagodili tadašnjim prilikama.” (Malkić, 2014:32)

“Odluka” o prevodenju hutbe u džematima nije sprovedena bez problema, zbog niza otežavajućih faktora. Prvi je “što je samo mali broj imama imao dovoljnu stručnu spremu da bi mogao samostalno sastaviti hutbu na maternjem jeziku.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1961:119) Koliko je bila loša stručna sprema vjerskih službenika IZ, odnosno imama krajem 50-ih godina, potvrđuju i statistički podaci Ulema-medžlisa u Sarajevu iz 1958. godine: “Sa visokom školom ih nije bilo, sa potpunom srednjom školom 21, sa nepotpunom srednjom školom 136, sa imamskim ispitom i sa 4 do 7 razreda medrese 490, i sa manje od 4 razreda medrese 93.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1959:112) Svjesni veoma slabe stručne strukture kadrova na terenu, u organizaciji VIS-a u Sarajevu održavani su seminari za osposobljavanje imama – hatiba za prevodenje hutbi, kojim su rukovodili Husein Đozo i Abdulah Dervišić. (Đozo, 1971)

Provođenje “Odluke” o prevodenju hutbe je imalo svojih poteškoća i zbog toga što je “prevodenje hutbi sa arapskog jezika na bosanski jezik za imame bio veliki, (dogmatski) šok, jer se to smatralo bogohuljenjem,” objasnio je Muharem Hasanbegović u svome osvrtu na Murat ef. Merdana

i njegov vjersko-prosvjetni rad u džamiji Šadićima (Foča).⁵ Međutim, i među džematlijama je bilo mnogo onih koji su negodovali i prigovarali zbog kazivanja hutbe na narodnom jeziku, pravdajući to time da se “naš jezik ne može uspoređivati sa arapskim jezikom”, koji je prema njima jezik vjere (sveti jezik). S tim u vezi, Đozo se prisjetio da je reisu-l-ulema Kemura u mnogim slučajevima negodovanja džematlija, “objašnjavao odluke i energično tražio da se hutba mora održavati na našem jeziku.” (Đozo, 1960:301)

Sljedeći razlog zašto je bilo poteškoća u realizaciji predmetne “Odluke” na terenu možemo iščitati iz arhivske dokumentacije Komisije za vjerska pitanja NRBiH (KVPBiH) iz 1959. godine, gdje se navodi (politička) ocjena vrha IZ u BiH za period od završetka Drugog svjetskog rata do kraja 1950-ih godina: “U vrhu IVZ pokazali su razumijevanje i prihvatili politiku saradnje sa organima vlasti.” Međutim, u nastavku ovog izvještaja naglašava se činjenica da “do 1959. godine nije stvorena čvrsta veza između vrhova IVZ i velikog broja sveštenika na terenu. Zbog toga se u dovoljnoj mjeri ne može ni ispoljiti pozitivan uticaj rukovodstva IVZ na niže organe i pojedince.”⁶ U KVPBiH su dodatno objasnili da je donošenje novog ustava Islamske (vjerske) zajednice, ili “reorganizacija IVZ (objedinjavanje imovinsko-pravnih i vjersko-prosvjetnih organa) išla u pravcu da se vlast prenese na jedinstvene organe i stvori čvršća organizacija, jer u uslovima prethodnog Ustava, vrhovi IVZ nisu mogli ostvariti jači uticaj na lokalne vjerske službenike.”⁷ Stoga se donošenje “Odluke” o (re)organizaciji institucije hutbe može dovesti u direktnu vezu s procesom organizacijske transformacije Islamske zajednice u čitavoj FNRJ, a posebno u BiH. Taj proces je dodatno osnažen usvajanjem četvrtog ustava IVZ FNRJ na vanrednom zasjedanju

Vrhovnog vakufskog sabora u FNRJ, održanom 13. jula 1959. godine.

Na osnovu “Izvještaja Starješinstva IVZ u NR BiH” iz 1960. godine, evidentno je da su resursi Islamske zajednice za projekt osposobljavanja imama za prevodenje hutbi na maternji jezik bili veoma ograničeni.. Uprkos tome, Starješinstvo je nastavilo s angažovanjem vjersko-prosvjetnog referenta, koji je ponedjeljkom održavao stručne seminare hatibima gradskih džamija u Sarajevu, “pružajući im stručne upute za sastav savremenih i poučnih hutbi i vazova, uz težnju da one pored toga budu interesantne i privlačne za džemat u cilju proširenja kruga slušalaca.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1961:119) Islamska zajednica je zbog teškog stanja u vezi s organizacijom hutbe na širem području Bosne i Hercegovine od glavnih imama tražila da organiziraju stručne seminare za imame na području njihova djelovanja, gdje bi se vršila stručna doedukacija imama, između ostalog i po pitanju “kazivanja hutbi na maternji jezik.” Međutim, treba napomenuti da je broj glavnih imama u ovom periodu bio neznačajan, što potvrđuju podaci u “Okružnici IVZ” objavljenoj 4. decembra 1959. godine, u kojoj se objašnjava da su osigurana finansijska sredstva za postavljanje samo 5 glavnih imama na području cijele BiH i to: “hfz. Esada Sabrihafizovića u Sarajevu, Zufera Bešlića u Mostaru, hfz. Huseina Mujića u Tuzli, Mehmeda Zahirovića u Banjoj Luci i Naima Hadžiabdića u Bugojnu.”⁸ Dodatan problem za normalno funkcionisanje službe glavnih imama predstavljao je i manjak sredstava za obilazak terena, praćenja rada imama u džematima, kao i penzionisanje glavnih imama koje je uslijedilo početkom 1960-ih. (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1962:78)

U nastojanju da pitanje hutbe riješi do kraja, IZ u BiH je početkom 1960-ih provela reviziju hatibskih ovlaštenja kod džamijskih imama,

⁵ Intervju s Muharemom Hasanbegovićem, Sarajevo, 03.10.2018. godine. Intervju vodio Adis Sultanović.

⁶ Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 7, KVPBiH,

Savjetovanje sa predstavnicima vjerskih zajednica u NRBiH, 10.02.1959, br. 72-4/59, 6.

⁷ Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 7, KVPBiH,

Zapisnik sa sjednice KVPBiH, 13.04.1959, br. 121/59, 1.

⁸ Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 8, KVPBiH, *Okružnica IVZ*, br. 154/59.

budući da po propisima Ustava IVZ iz 1959. godine, dužnost hatiba može vršiti samo onaj imam koji za to posjeduje posebno ovlaštenje reisu-l-uleme (muraselu), (čl. 34). (Salkić, 2001) Tom prilikom ustanovljeno je da gotovo polovina od ukupnog broja hatiba nema toga ovlaštenja, nakon čega je Islamska zajednica “izdala 342 ovlaštenja za hatibe.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1962:75) Iz današnje perspektive gledano, ovo je važna aktivnost koju je poduzela Islamska zajednica u BiH, u namjeri njenog institucionalnog jačanja, posebno na lokalnom nivou. Međutim, stanje na terenu po pitanju prevođenja hutbi na bosanski jezik, odnosno njene reorganizacije, zbog svoje će složenosti, ali i važnosti, ostati aktuelno i u narednom periodu, što svjedoči sljedeći osvrt Huseina Đoze iz 1960. godine: “Prilično je žalosno da se i sada nađe po koji imam i džematlija, koji još nisu shvatili ulogu hutbe. Mi smo prilikom posjete pojedinim džamijama petkom naišli na imame, koji još nisu počeli održavati hutbu na našem jeziku.” (Đozo, 1960:301) Već iduće, 1961. godine, u “Izveštaju o radu Starješinstva IVZ NRBiH 1961.”, konstatuje se određeni napredak po pitanju prevođenja hutbi: “Iznošenje hutbi na našem jeziku sprovodi se već pune tri godine na našem području, pa je to iskustvo već u priličnoj mjeri utrla put u tome radu. Neki imami stekli su u tome već prilično prakse i lakše se snalaze u izboru tema i njihovoj obradi.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1962:81) Primijetno je da se indirektno ističe značaj kurseva (doedukacija) imama – hatiba, zahvaljujući čemu se stanje u vezi s prevođenjem hutbi popravljalo. Međutim, na terenu je i dalje bilo problema posebno kada je riječ o kvaliteti hutbi, što svjedoči sljedeći navod: “U tome radu ima pojava da neki od hatiba često ponavljaju iste teme, čime otupljuju interes svojih džematlija, dok neki hatibi zaboravljaju na okolnost da hutba mora biti kratka i sadržajna.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1962:81)

Proces prevođenja hutbi, koji se od 1958. godine odvijao u džematima

s mnogo poteškoća, bio je, kako to primjećuje Đozo, “prva etapa ka reorganizaciji” institucije hutbe. Druga etapa u tom procesu početkom 1960-ih bila je s intencijom “da postanu metod jednog ozbiljnog savremenog rada na vjerskom, kulturnom i moralno-etičkom podizanju muslimana.” (Đozo, 1960:303) O ovim etapama svjedoče i navodi iz “Izveštaja Starješinstva IVZ NRBiH” iz 1962/63. godine, prema kojem su hutbe na bosanskom jeziku od problema postale stalna i dragocjena praksa: “Sada se hutbe obavezno i redovno tumače donoseći svakoga petka nove vjerske upute i savjete vjernicima i pomažući im da sve više stiču saznanja o propisima svoje uzvišene vjere. (...) Zbog tolikog značaja hutbi na našem jeziku nužno je osigurati stručnu kontrolu nad tim radom imama i hatiba, da bi im se u tome po potrebi mogla pružiti nužna podrška i pomoć i kako bi njihovi prijevodi hutbi bili na svome kvalitetu i popularnosti.” (*Glasnik VIS u FNRJ*, 1963:245) Ono što je primjetno u prethodnom navodu jeste da Islamska zajednica akcentira važnost kvalitete hutbe, zbog čega ustrajno poziva na kontinuirano stručno usavršavanje, posebno mlađih imama. S tim u vezi treba istaći da je Islamska zajednica već 1962. godine sprovela reformu u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, koja je značila prelazak s osmogodišnjeg na petogodišnje školovanje, gdje su stručni predmeti, kao što je Imamet i vaz, dobili više prostora u nastavnim planu i programu. (Karić, 2004)

6. Zaključak

Hutba se stoljećima na području Bosne i Hercegovine saopćavala na arapskom ili turskom jeziku, i to sve do 1958. godine kada je Islamska zajednica odlučila da se dio hutbe koji se odnosi na poruke i savjete (vaz), saopćava na narodnom (bosanskom) jeziku. Ova odluka je donesena u periodu koji karakterizira postepeno popuštanje čvrstih stega

komunističke vlasti nad vjerskim zajednicama, među kojima je i Islamska zajednica. Međutim, mnoge mjere komunističke vlasti prema vjerskim zajednicama i njihovim službenicima ostale su na snazi, ali, uvjetno rečeno, u nešto blažem obliku. Uz to, treba napomenuti da većina muslimana u tom periodu nije razumjela poruku hutbe na arapskom ili turskom jeziku. Svjesni ozbiljnosti problema u vezi s hutbom, pojedini imami su u postratnim godinama zagovarali reorganizaciju hutbe i to na način njene kontekstualizacije na osnovu lokalnih potreba i događaja. To je u praksi značilo da se hutba aktuelizira, odnosno kontekstualizira na najbolji i najkorisniji mogući način, zarad lokalne zajednice, džemata.

Međutim, pitanje reorganizacije hutbe je aktuelizirano tek s procesom reorganizacije Islamske zajednice krajem 1950-ih. Dolaskom Sulejmana ef. Kemure na poziciju novog reisu-l-uleme u FNRJ, 1957. godine, Vrhovno islamsko starješinstvo je 3. novembra 1958. godine donijelo “Odluku (fetvu) o obaveznosti održavanja vaza u hutbama na narodnom jeziku”. Međutim, njena realizacija na terenu, u džematima, imala je svojih poteškoća zbog više faktora. Ključni razlog je taj što je samo mali broj imama imao dovoljnu stručnu spremu da bi mogao samostalno sastaviti hutbu na bosanskom jeziku. Uz to, prevođenje hutbi s arapskog ili turskog jezika na bosanski jezik je za imame, ali i džematlije, bio veliki vjersko-tradicijski šok, budući da se takva praksa u krugovima tradicionalne uleme i vjernika smatrala, u najmanju ruku, bogohuljenjem. Dodatni problem je predstavljala i slabija organizacija lokalnih organa IZ i nedovoljno razvijena interakcija s rukovodstvom IZ poslije Drugog svjetskog rata pa sve do kraja 1950-ih.

U namjeri da se što efikasnije prevladaju problemi oko provođenja “Odluke o prevođenju hutbe” na bosanski jezik, Islamska zajednica je redovno organizovala stručne seminare za osposobljavanje imama – hatiba za taj posao. U tom edukacijskom procesu

su posebnu podršku pružali vjersko-prosvjetni referent, glavni imami i izrasliji džematski imami, što će do 1963. godine doprinijeti masovnijem

prevođenju hutbi u džematima u Bosni i Hercegovini. Pitanje kvalitete hutbi će, početkom 1960-ih, zauzeti važno mjesto u ukupnim nastojanjima

Islamske zajednice da što značajnije reorganizira instituciju hutbe radi sveopćih potreba muslimana u socijalističkom društvu.

Literatura

- (1952). "Godišnja skupština Udruženja ilmije", *Glasnik VTS u FNRJ*, II, 7-9, 362-381.
- (1958). "Odluka – fetva Vrhovnog starješinstva IVZ u FNRJ o obaveznosti održavanja savjeta i vaza u hutbama na narodnom jeziku", *Glasnik VIS u FNRJ*, IX, 9-12, 567-568.
- (1958). "Hutbe", *Glasnik VIS u FNRJ*, IX, 1-2, 179, 181, 259.
- (1959). "Izvjestaj Ulema medžlisa u Sarajevu o radu od 16.05. do 15.12.1958. godine", *Glasnik VIS u FNRJ*, X, 1-2, 110-118.
- (1961). "Izvjestaj o radu Starješinstva IVZ NR BiH-1960", *Glasnik VIS u FNRJ*, XII, 1-3, 112-126.
- (1962). "Izvjestaj o radu Starješinstva IVZ u NR BiH-1961", *Glasnik VIS u FNRJ*, XIII, 1-3, 73-86.
- Abdibegović, Nusret (2017). "Predgovor", *Priručnik za hatibe*, ur. Nusret Abdibegović. Sarajevo: El-Kalem.
- Arhiv Bosne i Hercegovine (A BiH), Sarajevo, kut. 8, Komisija za vjerska pitanja NRBiH (KVPBiH), Zapisnik sa sednice Savezne komisije za verska pitanja, 23.04.1959, br. 203/59.
- Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 7, KVPBiH, Savjetovanje sa predstavnicima vjerskih zajednica u NR BiH, 10.02.1959, br. 72-4/59, 6.
- Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 7, KVPBiH, Zapisnik sa sjednice KVPBiH, 13.04.1959, br. 121/59, 1.
- Arhiv BiH, Sarajevo, kut. 8, KVPBiH, *Okružnica IVZ*, br. 154/59.
- Bećirović, Denis (2012). *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*. Zagreb – Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb – Institut za istoriju Sarajevo.
- Bušatlić, Ismet (2007). *Studije o sljedbenicima knjige*. Sarajevo: El-Kalem.
- Cerić, Mustafa (2002). "Predgovor", *Vjera, narod i domovina – hutbe, govori i intervjui*. Sarajevo: Udruženje ilmije IZ u BiH, 11-17.
- Durmišević, Enes (2011). "Vakufi u različitim političkim sistemima – odnos vlasti prema vakufima, posebno nakon agresije", *Novi Muallim*, XI, 47, 15-24.
- Đozo, Husein (1960). "Hutba i njen značaj", *Glasnik VIS u FNRJ*, XI, 1-3, 300-301.
- Đozo, Husein (1971). *Spomenica o dvadesetogodišnjem postojanju Udruženja ilmije u SR Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Preporod.
- Filandra, Šaćir (1998). *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija.
- Gazić, Lejla (1985). *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Handžić, Mehmed (1936). "O hutbi", *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, februar – mart, 65-71.
- Hodžić, Dževad (2000). "O hutbi kao specifičnoj formi komuniciranja", *Novi Muallim*, I, 3, 118-120.
- Husić, Aladin (2000). "O imamskoj službi u tvrdavama Bosanskog sandžaka u 15. i prvoj polovini 16. vijeka", *Novi Muallim*, I, 4, 84-100.
- Intervju, Muharem ef. Hasanbegović, Sarajevo, 03.10.2018. godine. Intervju vodio Adis Sultanović.
- Karčić, Fikret (2004). *Bošnjaci i izazovi modernosti: kasni osmanlijski i habsburški period*. Sarajevo: El-Kalem.
- Karčić, Fikret (1991). "Vakufi i reprivatizacija", *Glasnik Rijaset IZ u SFRJ*, LIV, 3, 267-271.
- Karić, Enes (2018). "Ulema i njezina uloga u historiji", *Leksikon bošnjačke uleme*, priredio Ahmed Mehmedović. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Karić, Enes i Demirović Mujo (2002). *Reis Džemaludin Čaušević, prosvjetitelj i reformator*, Knj. I. Sarajevo: Ljiljan.
- Karić, Enes (2004). *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*. Sarajevo: El-Kalem.
- Malkić, Mensur (2014). *Hafiz Čamil Silajdžić: život i djelo*. Sarajevo: Tugra.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Pandža, Muhamed (1942). "Hutbe", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*, X, 1, 3.
- Salkić, Muhamed (2001). *Ustavi Islamske zajednice*. Sarajevo: El-Kalem.
- Sarač-Rujanac, Dženita (2012). *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Šljivo, Meho (2017). "Hutba u BiH – povijesno, institucionalno i komunikacijsko značenje", *Priručnik za hatibe*, ur. Nusret Abdibegović. Sarajevo: El-Kalem.
- Sušić, Mustafa (2005). *Fikhu-l-ibadat: udžbenik za prvi i drugi razred medrese*. Sarajevo: El-Kalem.
- Traljić, Mahmud (1998). *Istaknuti Bošnjaci*. Sarajevo: Rijaset IZ u BiH.

الموجز

ترجمة الخطبة إلى اللغة البوسنية في البوسنة والهرسك الاشتراكية بين
عامي 1958 – 1963

آديس سلطانوفيتش

يتحدث المقال في مقدمته على الجوانب الأساسية في الخطبة، وعن الظروف الاجتماعية والسياسية في البوسنة والهرسك الاشتراكية بعد عام 1945، والتي وضعت المشيخة الإسلامية أمام تحديات كبيرة كان لها تأثير كبير في تنظيم المشيخة وعملها. يقدم الكاتب مقطعاً تاريخياً موجزاً للخطبة في البوسنة والهرسك بين القرنين الميلاديين الخامس عشر والعشرين. ثم يستعرض آراء وحجج بعض العلماء البوسنيين في النصف الأول من القرن العشرين وما بعده، حول الحاجة إلى إعادة تنظيم الخطبة في البوسنة والهرسك، ويولي اهتماماً خاصاً بمسألة ترجمة الخطبة من اللغتين العربية أو التركية إلى اللغة البوسنية، بدءاً من نهاية الخمسينات، وبتطبيق فتوى المشيخة الإسلامية بترجمة الخطبة في المساجد إلى اللغة البوسنية في الفترة بين عامي 1958 – 1963.

الكلمات الرئيسية: المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، الشيوعية، المسجد، الخطبة، الإمام، الخطيب.

Summary

TRANSLATION OF KHUTBA INTO BOSNIAN
LANGUAGE IN SOCIALIST BOSNIA AND
HERZEGOVINA BETWEEN 1958 AND 1963

Adis Sultanović

In introduction of this article the author relates about basic aspects of khutbah as well as about socio-political environment of Bosnia and Herzegovina after the year 1945, when the Islamic Community was faced with grave challenges that affected its functioning and its organisational structure. The author also presents a shorter review of the institution of khutbah in Bosnia and Herzegovina from the 15th to the 20th century. Further on, some opinions and arguments of the Bosniak ulama in the first half of the 20th century and later regarding the need to re-organise khutbah in the territory of Bosnia and Herzegovina. Special focus here author placed upon the issue of translation of khutbah from Arabic or Turkish into Bosnian language in the late 1950s as well as upon the “Decree” (fatwa) of the Islamic Community about translating khutbahs for Bosnian and Herzegovinian jamaats in the period from 1958 to 1963.

Key words: The Islamic Community of B&H, communism, jamaat, khutbah, imam, khatib